

תוכן העניינים

מבוא מפגשים אפשריים בין פלורליזם וחינוך יהודי ז

שער ראשון: בירור פילוסופי

כא	פלורליזם, סובלנות וחינוך דתי – הרהורים אקדמיים ואישיים	גילי זיוון
מה	על פלורליזם ועל חינוך לתרבות יהודית: לכינונה של תשתית עיונית לחינוך יהודי פלורליסטי	יהודע עמיר
עה	המשבר בחינוך הפלורליסטי: בין דליברציה ל"אחדות ההפכים" (תקציר)	אבינועם רוזנק
עו	האורתודוקסיה והאפשרות של חינוך יהודי פלורליסטי (תקציר)	מיכאל גיליס
עז	גישת יהודים ליברלים לחינוך יהודי דתי ופלורליסטי (תקציר)	מיכאל מאיר
עח	גרסאות יריבות של חינוך יהודי פלורליסטי (תקציר)	ג'ן גלסר

שער שני: תאוריות ופדגוגיות

פא	ריבוי, זהות וקהילה בחינוך יהודי פלורליסטי (תקציר)	מיכל מושקט־ברקן ומיכאל מרמור
פג	היבטים חינוכיים של השונות בתפיסת הזהות היהודית	מרדכי ניסן
קה	המחלוקת כדגם לחינוך יהודי פלורליסטי (תקציר)	ליאון וינר דאו
קו	פלורליזם ולימודי יהדות באוניברסיטאות בצפון אמריקה: מסה אישית (תקציר)	דוד ביאל

דבורה וייסמן כִּי כָּל הָעַמִּים יֵלְכוּ אִישׁ בְּשֵׁם אֱלֹהָיו (מיכה ד, ה):
על דיאלוג בין־דתי וחינוך יהודי פלורליסטי (תקציר) קז

שער שלישי: חקר המעשה החינוכי

קיא	אלכס פומסון ורנדל שנור	קרקע לא יציבה! על שבריריות קהילות בתי הספר הקהילתיים (תקציר)
קיב	רונית פולסקי	דגמים של חינוך יהודי פלורליסטי בבתי הספר בעקבות שיחה עם מחנכים
קלג	בריאן קונייר	להיות במיעוט: אסטרטגיות הכלה של יהודים אורתודוקסים בבתי ספר יהודיים קהילתיים (תקציר)
קלד	חגית הכהן וולף	"דע מאין באת ולאן אתה הולך" התחדשות יהודית בישראל – מיפוי סוגיות מרכזיות ותוצרים מצופים (תקציר)
קלה	יובל דרור	ההיסטוריה של החינוך היהודי: תורות חינוכיות ותרומתן לגיבוש מדיניות של חינוך יהודי פלורליסטי
קנה	המשתתפים בקובץ	

מבוא:

מפגשים אפשריים בין פלורליזם וחינוך יהודי

מיכאל גיליס, מיכל מושקט-ברקן, אלכס פומסון

העולם היהודי מציע שפע מטרות לחינוך היהודי לפי מגוון התיאורים של היהודי המחונך.¹ המטרות משתנות גם לפי הגדרות שונות של הבעיות והאתגרים בחינוך היהודי, ובעקבותיהם, שיטות פעולה חינוכיות רבות הבאות להבטיח המשכיות או ערבות הדדית, שמירה על המסורת או אוטונומיה, חדשנות, יצירה, נאמנות פרטיקולרית או השתייכות כלל אנושית, כמו גם שילוב בין היעדים הללו. בתקופה הפוסט-מודרנית, מחנכים וחוקרים מודעים יותר לקיומן של השקפות ואידאולוגיות שונות זו בצד זו, אך לא ברור כיצד מודעות זו משפיעה על השדה החינוכי.

השימוש במונח פלורליזם בהקשרים של חינוך יהודי הולך וגובר, אולם אין די כלים לניתוח והמשגה של החינוך היהודי הנחשב כפלורליסטי. המאמרים בספר מבקשים לתרום ליכולתנו כחוקרים וכאנשי חינוך לתאר ולנתח את המושג פלורליזם בהקשרים של חינוך יהודי ולהציע שפה להעמקת הדיון החינוכי והמחקרי. יש הרואים בפלורליזם יעד אידאולוגי הנובע מערכים כגון סובלנות, ביקורתיות, כבוד האדם או מחויבות לחתירה אל אמת רבת-פנים. יש שאינם רואים בפלורליזם אידאל ערכי בפני עצמו אלא התמודדות עם מציאות שבה אין תפיסה אחת מחייבת של היהדות או של היהודיות. התמודדות עם ריבוי זה הבא לידי ביטוי בקיומם של פלגים וזרמים שונים בחברה היהודית, היא כוונתה. בין אם ההכרה בפלורליזם היא תוצאה של הכרעה ערכית לכתחילה, בין אם היא השלמה עם המציאות בדיעבד – ריבוי זה ישפיע על קביעת יעדים וסדר יום לחינוך היהודי. בדיון על חינוך יהודי ופלורליזם אין להתעלם גם מקולותיהם של אלה הרואים בפלורליזם מכשול לחתירה אל האמת ואבן נגף בפני קבלת סמכות, המסכנת את המשכיות היהודית ומייצרת אנדרלמוסיה חינוכית.

1 בכל מקום שבו נקטת לשון זכר, הכוונה היא ללשון זכר ונקבה כאחד.

כמה מן המאמרים בכרך זה תוהים על רעיון הפלורליזם מתוך הבחנה בין פלורליזם לבין מושגים משיקים כגון סובלנות ורלטיביזם. ראוי לתת את הדעת לכך שמושגים אלה הם חלק ממשפחה של ערכים שהופיעו בעת החדשה באירופה כאשר היבשת מאסה בסכסוכים עקובים מדם שנבעו מהמחלוקות בתוך הנצרות עקב הרפורמציה. היה זה תהליך ארוך שהתרחש בדרכים שונות במקומות שונים. לא היה זה תהליך ליניארי של התפתחות בלתי נמנעת ממצב של חוסר סובלנות אל הסובלנות, מן הדוגמטיות המונוליתית אל הפלורליזם. ביטויים דתיים אקסקלוסיביים אורתודוקסיים וקתוליים חזרו מעת לעת לעמוד על שלהם וממשיכים לעשות כן עד עצם היום הזה תוך התנגדות להגבלת התוקף האוניברסלי של אמיתותם.

אף כי אנו נוטים לשייך תהליכים אלה אל המודרניות, יש להם שורשים עמוקים בהיסטוריה של הנצרות אשר מראשיתה ידעה להבחין בין מה ששייך לקיסר לבין מה ששייך לאל, ובכך השאירה חלל מחוץ לתחום הדתי. המסורת היהודית לא כללה חלל כזה אלא כהשלמה זמנית עם הגלות ושלטון העמים. היהודים הצטרפו מאוחר לתהליכים אינטלקטואליים אלו כאשר נחלו באיחור מה את הישגי ההשכלה על ידי ניצול האמנציפציה לה זכו קודם כול במערב אירופה ואחר כך במדינה החדשה של ארצות הברית (שביד, תשמ"א: 13). ליהודים היה הרבה מה להרוויח על ידי הגדרה עצמית מחודשת במונחים של הסדר החדש. במדינה ובזירה הציבורית אפשר היה להיות בני אדם הקשורים זה לזה על ידי מה שמשותף לכל בני האדם. זהויות דתיות הפכו לעניין של מחויבויות פרטיות ושל קהילות שמרצון בחרו להיות כך. השאיפה לקבלה אוניברסלית של דת מסוימת או לרדיפה של אלה שנתפסו כסוטים מהאמת הדתית, הייתה מנוגדת לרוח התקופה. השקפה זו באה לידי ביטוי לראשונה בהבלטת ערך הסובלנות. הוגים רבים מתייחסים ל"פרדוקס הסובלנות" – הסובלנות מחייבת להימנע מלפעול נגד דעתו של האחר הנתפסת ככוזבת או אפילו מזיקה, גם אם ראוי לרסן אותה וגם אם יש בכוחו של הסובלן לפעול נגדה. הפרדוקס הוא שערך הסובלנות דורש ממני לא להתערב כדי למנוע את מה שאני רואה כטעות. הסובלנות כוללת צו מוסרי לשאת דבר אשר איננו מקובל עליי מבחינה מוסרית. הפילוסופים פותרים את הפרדוקס הזה בדרכים שונות (Raphael, 1988; Raz, 1988). ואולם, סובלנות איננה רק עמדה פילוסופית, אלא נטיית לב ותכונה אישית שלא ניתן לנתק מן המציאות החברתית. מדינות מודרניות יצרו מציאות שבה אנשים רבים חשים אינטואיטיבית כי אי-סובלנות כלפי דעותיהם של אחרים מזיקה ועלולה לפגוע במרקם החברתי המאפשר שלום ושגשוג כללי. אנשים מודרניים אינם רואים את עצמם כמסננים את תאוותם להשליט את האמת האישית ובאופן פרדוקסלי

מאפשרים את ביטוי השקר של האחר. הנטייה לסובלנות רחוקה מלהיות אוניברסלית אבל היא חלק מהאידיאולוגיה השלטת של המדינה הדמוקרטית. במדינות מסוימות, כגון צרפת, שבהן המודרניות הביאה בסופו של דבר למאבק תרבותי קשה נגד הדת השלטת, גרמה להתנגדות להשפעת הדת להפיכתה של זו ללא רלוונטית בזירה הציבורית. במקומות אחרים המשיכה הדת להיות קול משמעותי, אבל המצב החדש דרש סוג זה או אחר של פלורליזם. אם מדינה דמוקרטית ליברלית הייתה רוחשת כבוד לדת, היה זה כבוד לדתות – בלשון רבים – מתוך ההנחה שלכל המסורות הדתיות יש תרומה חיובית ונוכחותן המגוונת במדינה נחשבת כרצויה. הפילוסוף יכול לתהות לגבי הקוהרנטיות המדויקת של פלורליזם זה, אבל בעבור רבים, הפלורליזם, כמו הסובלנות, הפך לנטיית לב והעדפה לצורך תפקוד בריא במדינה ובחברה המודרנית. לאירועים ממלכתיים, נציגי כל הדתות והעדות מוזמנים, לא רק כהצהרה של סובלנות, אלא משום שכולם נתפסים כחלק חיוני ופורה של המרקם הכולל של החברה. בתקופה האחרונה, אחד הקולות הבולטים נגד הפלורליזם הוא של מי שמכונים "האתאיסטים החדשים", שלדעתם ראוי להרחיק את נציגי הדת מנוכחות רשמית במרחב הציבורי. כמו כן יש קבוצות דתיות שבעיניהן הפלורליזם עודנו לצנינים ברמה התאולוגית. למשל, כנסיות שמאמינות בחסד מושיע בלעדי המושג רק דרך הכנסייה, נאבקות ליישב את מחויבותן התאולוגית עם הרצון לקבל את ערכן של מסורות דתיות אחרות. תכונה נוספת של התודעה המודרנית שגם לה שורשים עמוקים בהיסטוריה של הנצרות מאז הרפורמציה, היא התפיסה שיש לכבד את המצפון האישי ולראות גם בו מקור של אמת. פירוש הדבר שאין כל היגיון ברדיפת אדם בגין החזקתו בדעות כופרות. האמונה החלה להיתפס כעניין של הפרט שיש לכבד על בסיס כנות ויושרה של המאמין ולא לפי ההתאמה עם מה שנקבע לפי סמכות כלשהי. כך נוצר ההיגיון שלפיו יש לקבל את קיומן של אמונות ותפיסות מרובות. הדבר הפך להיות מקובל יותר ויותר כאשר אנשים הבינו שהנושאים השנויים במחלוקת, כגון ויכוחים על הטיב המדויק של השילוש, אינם ניתנים להוכחה, לוגית או אמפירית. אלה עניינים שבעבר היו אנשים מוכנים לשפוך דם בעבורם. גם כאן, לרעיון הפלורליזם היה היריון ארוך, ויהודים באשר הם לא השתתפו בו.

היהודים שנכנסו למודרנה ירשו את ההנחות הללו. יש ביהדות תנועות שהעלו את עניין האוטונומיה לרמה של עיקרון דתי (היהדות הרפורמית: מבט מאה שנה, UAHC 1976), בעוד הוגים יהודים אחרים, כגון עמנואל לוינס, ביקשו הצדקה להטרונומיה במונחים מודרניים. האורתודוקסיה היהודית, כמו הנצרות הקתולית, ניסתה לחזק את הסמכות כמקור של אמת אבל גם היהודי

האורתודוקסי אינו יכול לברוח מהשפעת ההנחות הרווחות לגבי האוטונומיה של הפרט שהן בין אושיות החיים המודרניים.

בדרך כלל, האזרח היהודי המודרני הפנים את הנורמה של אוטונומיה אישית ואפילו יהודים אורתודוקסים השלימו עם מציאות זו. הם חווים דיסוננס פנימי בין התביעות המוחלטות של האורתודוקסיה שלהם לבין הנורמה השלטת של הפלורליזם. הדת במדינה המודרנית מבוססת על הרעיון של זרמים דתיים (denominations) והיהדות האורתודוקסית, כמו אורתודוקסיות אחרות, איננה מסוגלת להשלים בקלות עם הרעיון הזה. עם זאת, גם יהודים אורתודוקסים, באשר הם אזרחים במדינה מודרנית, יכולים להיות בעלי נטייה לפלורליזם, גם כאשר יש להם מושג קלוש ביותר כיצד ניתן ליישב בין שני הקטבים של תודעתם. ענווה, על כן, היא מרכיב נוסף של הנטייה לפלורליזם והיא באה לידי ביטוי בכבוד כלפי האחר ובחוסר רצון לטעון לעליונות מתוך בעלות על האמת הנעלה ביותר. ועם זאת, הענווה היא תכונה אנושית המובילה לנטייה לקבל אחרים אך היא איננה עמדה פילוסופית.

בדמוקרסיות ליברליות, בהן כל זיקה דתית היא על בסיס בחירה, האפשרות לטעון טענות דתיות בלעדיות ומוחלטות היא מוגבלת. אזרחות טובה מחייבת כבוד לריבוי גם אם אינה יכולה לכפות את הדבקות בפלורליזם כאידאולוגיה. הכרתן של מדינות דמוקרטיות באמונות ובצרכים של קבוצות מגוונות בתוך החברה, יכולה להוות קרקע פורייה להתפתחות חיובית של פלורליזם ושל רב-תרבותיות גם אם תהליך כזה עלול להקשות על שמירת המרקם החברתי המשותף.

בני דתות אורתודוקסיות וקתוליות – קבוצות דתיות שיש להן תביעות מוחלטות ובלעדיות וכאלה השואפות להתקבל כאמונה האמיתית לכול – יודעים שהם צריכים לחיות בדו-קיום אזרחי. לעתים קרובות, יהודים אורתודוקסים מחפשים הזדמנויות לשיתוף פעולה עם יהודים מזרמים אחרים תוך דגש על עניינים משותפים וסולידריות יהודית, גם כאשר אינם מכירים בלגיטימיות של צורות אחרות של היהדות. בישראל המציאות שונה מעט. המדינה היהודית ירשה מערכת של ארגון דתי מהאימפריה העות'מאנית לפיה קבוצות דתיות מוכרות על ידי המדינה ומקבלות ממנה סמכויות. לפי שיטה זו, המדינה איננה מחויבת להכיר בכל קבוצה דתית. באמצעות מנגנון הפוליטיקה הקואליציונית הישראלית, ההכרה בזרמים היהודיים הלא אורתודוקסיים טרם התקבלה. לכן, בישראל, אזרחות טובה לא בהכרח מכילה בתוכה את אותו פלורליזם הרווח ברוב הארצות בהן קיימות קהילות יהודיות. מציאות זאת בישראל מעוררת אנומליות ומתחים רבים הבאים לידי ביטוי גם בתחום החינוך.

בתפוצות היהודיות בנות זמננו, צמחו בעשורים האחרונים בתי ספר

קהילתיים המוותרים על השתייכות לזרם כלשהו ואף מעידים על עצמם שהם "פוסט־זרמיים" (post-denominational). תופעה זו מעלה את האפשרות שאבד הכלל על החלוקה בין הזרמים ושהזרמים על ממסדיהם הפכו לסרח עודף. בתי ספר אלה מתמודדים עם קשיים אידאולוגיים ומעשיים רבים. בפתרון, הם מציגים דגמים של גישור, הכלה ופשרה כמו גם יצירתיות תרבותית ודתית. ברם מה שמחזיק אותם הוא אולי פחות פילוסופיה מגובשת ויותר הנטייה לפלורליזם – התחושה שעדיף להסתדר, לכבד, ואף להעריך את השונות ולהדגיש את המשותף יותר מאשר את המפריד. גם בישראל יש בתי ספר החותרים לפלורליזם. הפער שעליהם להכיל הוא פחות בין זרמים דתיים ויותר בין דתיים לבין חילוניים וביניהם למסורתיים. בישראל הולכת וגוברת המודעות ששתי התוויות, "דתי" ו"חילוני", אינן מצליחות לאפיין נכונה את מגוון הזהויות היהודיות. על כן, הפרדת ילדים לבתי ספר ממלכתיים דתיים (אורתודוקסיים) ובתי ספר ממלכתיים כלליים (חילוניים) נתפסת על ידי אנשי חינוך והורים רבים ככפייה לא בריאה של קוטביות שווא. חיפוש דרכים להכיל את המגוון בתוך מערכות חינוך, הוביל ליצירת זרם המשלב בין הזרמים השונים כמו גם התארגנויות של הורים ורשתות חינוכיות הסוללות דרכים חדשות של חינוך פלורליסטי.

מבנה הספר

כמתחייב מעיסוק בפלורליזם, המחקרים בספר מתבוננים בפלורליזם בחינוך היהודי דרך זוויות ראייה מגוונות. הספר מציע פרספקטיבות שונות ובהן פילוסופית, תאורטית, היסטורית, פסיכולוגית, פרשנית, סוציולוגית וגם פרקטית-חינוכית. בהתאם לכך, בספר שלושה שערים: השער הפילוסופי, השער התאורטי-פדגוגי ושער המעשה החינוכי. הקשרים בין חלקים אלו הם מתודולוגיים ותוכניים.

שער ראשון: בירור פילוסופי

הפריזמה הפילוסופית-תאורטית של הספר מציעה בסיסים אפשריים לחיבור או לניגוד בין חינוך יהודי ופלורליזם. חלק זה נפתח במאמרים של גילי זיוון ויהודע עמיר המגדירים מושגים מרכזיים הקשורים בפלורליזם, חינוך וחינוך יהודי. זיוון, בעקבות שגיא ואחרים, מגדירה מושגים כגון סובלנות, פטרנליזם, פלורליזם חזק וחלש ורלטיביזם, ומשווה ביניהם. בחלקו השני של מאמרה היא בוחנת את היתכנות החינוך למחויבות בהקשר הפלורליסטי

אשר מהווה בעיניה אתגר מיוחד בחינוך דתי אורתודוקסי. היא קוראת לחינוך דתי שיש בו כנות, אומץ לב וענווה. עמיר בוחן את תביעות היסוד של האחיזה ביהדות מזה ובפלורליזם מזה כלפי מערכת חינוך המבקשת להיות יהודית ופלורליסטית. חינוך פלורליסטי על פי עמיר צריך להתאפיין במידה של פרוגרסיביות ופתיחות הן בדרכי פעולתו הן באישיותם של המחנכים. חינוך יהודי הוא פלורליסטי כאשר הריבוי נתפס כמקור לעושר ולעוצמה רוחנית וכבסיס להעמקתה ולהשרשתה של זהות יהודית. בעוד זיוון מתמקדת בבחינת אפשרות החינוך הפלורליסטי בעולם האורתודוקסי, עמיר מבהיר כי ניתן ליישם את תביעות הפלורליזם במתכונת אורתודוקסית, קונסרווטיבית, רקונסטרוקציוניסטית, רפורמית או חילונית לגווניה וכל אחת תחייב מאמץ רוחני ופרשני משלה.

אבינועם רוזנק משרטט את הדרך שבה פלורליזם נובע מתוך מגוון התאמות של השקפות יהודיות ליברליות אל המודרניות. הוא מראה כיצד התאמות אלו יוצרות מערך של בעיות חינוכיות ורעיוניות. הוא מציע המשגה רדיקלית מחדשת של פלורליזם המבוססת על המונח אותו תבע הרב אברהם יצחק הכהן קוק, "אחדות ההפכים". התבססות חינוכית ורעיונית של הפלורליזם על תפיסה זו יכולה, לדעת רוזנק, לפתור את הבעיות הנובעות מן ההצעות הליברליות לחינוך היהודי.

מיכאל גיליס מצטרף לטוענים שהפלורליזם מהווה אתגר מיוחד עבור היהדות האורתודוקסית. פלורליזם הבא לידי ביטוי גם בזירת החינוך דרך הגותם של יונתן זקס ואבי שגיא דן באפשרויות ובקשיים של האורתודוקסיה עם צורות שונות של פלורליזם. לטענתו, גם כאשר הצליחו הוגים ליצור פילוסופיה מתוחכמת המאפשרת השלמה בין העמדה האורתודוקסית לבין עמדה פלורליסטית – בשל התחכום והמורכבות הפילוסופית של ההשקפות האלו – תרגומן לשדה החינוך הוא בעייתי כאשר עוסקים בחינוך של צעירים שעדיין אינם בשלים להתמודדות זו.

השקפה פלורליסטית אינה מאתגרת רק את החינוך היהודי האורתודוקסי. מיכאל מאיר מציף את המחירים שגובה תפיסה פלורליסטית בחינוך יהודי רפורמי. הוא מתנגד לחינוך יהודי פלורליסטי אם הפלורליזם משמעו הענקת ערך שווה לכל השקפה. הוא מציע חינוך יהודי המשלב טיפוח תודעה של כלל ישראל הרוחשת כבוד למגוון הביטויים של היהדות במשך הדורות מחד גיסא וחינוך למחויבות לערכים ואורחות חיים מסוימים מאידך גיסא.

בעוד המאמרים לעיל מתבססים על מקורות והגות מתוך התרבות היהודית, ג'ן גלסר משתמשת בדוגמאות חינוכיות כעוגן לדיון פילוסופי רחב יריעה על אודות חינוך יהודי ופלורליזם. היא טוענת להבחנה חדה בין הפלורליזם

המעוגן בנקודות משותפות ובין רלטיביזם שלפיו אין מקום ממנו ניתן לשקול עמדה אחת מול האחרת. פלורליזם בחינוך יהודי נתפס בעינינו כמסגרת לקיים ביטוי של שונות בתוך קהילייה שיש בה גם הנחות, ערכים וחיבורים משותפים.

שער שני: תאוריות ופדגוגיות

בשער זה נכללים מאמרים המציעים תורות חינוכיות ודנים בפוטנציאל החינוכי של תאוריות ופדגוגיות אלה.

מיכל מושקט־ברקן ומיכאל מרמור מציעים שלושה תנאים לקיום חינוך יהודי פלורליסטי: חשיפה לריבוי בתרבות היהודית, חתירה לזהות יהודית מובחנת ודינמית והשתייכות מודעת לקהילה/קהילות. תנאים אלו משקפים ממדים תוכניים, זהותיים וקהילתיים, אשר צריכים לדעתם לשמש כסימני דרך ובה בעת כתמרורי אזהרה למי שמבקש לממש אידאולוגיות של חינוך יהודי פלורליסטי. מאמר זה יכול להיקרא גם כמעין תרגום תאורטי־פדגוגי למאמרים הפילוסופיים בחלקו הראשון של הספר הדנים בהיבטים התוכניים המפגישים בין יהדות ופלורליזם, בהיבטים הזהותיים ובמקומה המרכזי של הקהילה בחינוך יהודי פלורליסטי.

הדיון במפגש המאתגר של יחיד וקהילה עם השונות בחינוך פלורליסטי מתקיים בפרספקטיבה פסיכולוגית במאמרו של מרדכי ניסן. מאמרו מתמקד בבחינת ההיבטים הפסיכולוגיים של החינוך לזהות יהודית. הוא מצביע על מרכיב הרגש כבסיס הפסיכולוגי המכונן בהזדהות היחיד עם הקבוצה ועל הקבוצה כרכיב משמעותי בגיבוש הזהות של כל יחיד. השלמות קוגניטיביות מצטרפות למרכיב הרגש ומבססות את רכיב ההכרה הכולל תכנים דוגמת הזיכרון ההיסטורי, אמונות וערכים, נורמות, יצירות תרבות של הקבוצה ועוד. מפגש של היחיד עם השונות בזהות היהודית מייצר קשיים ואתגרים הטמונים בהכרת המגוון ובהתמודדות האינטלקטואלית והרגשית עמו. ניסן טוען שמחיר הניסיון למחוק את השונות כדי לחזק את הזהות, גבוה מהסכנה לזהות הנובעת מפתיחות לריבוי.

שונות באופני קריאת מקורות יהודיים קאנוניים מניעה את ליאון וינר דאו המחפש משאבים למעשה פלורליסטי־חינוכי בתוך המקורות. הוא טוען שההוראה באמצעות מחלוקת בין שני מורים הנה הפדגוגיה האידאלית בהקשר של חינוך יהודי פלורליסטי. הוא מציג טיפולוגיה של השקפות פלורליסטיות בשדה החינוך היהודי דרך קריאה אינטר־טקסטואלית של מחלוקות בתלמוד והשוואתן למקורות פילוסופיים.

שני מאמרים מצייגים פרספקטיבה אישית של מי שנחשף בעשייה החינוכית

שלו, להיבטים מרתקים של פלורליזם בחינוך היהודי. דרך התבוננות רפלקטיבית מציג דיויד ביאל את תובנותיו מהוראת היסטוריה יהודית במסגרת רבת-תרבותית באוניברסיטה אמריקאית. הנוכחות של סטודנטים יהודים ולא יהודים מרקעים מגוונים יוצרת מאפיינים פלורליסטיים בכיתות הללו. ביאל מציג תפיסה לפיה תרבות יהודית היא למעשה מגוון תרבויות והדת היא מרכיב אחד מהן. השקפה זו מתחברת להבנתו את התרבות של הוראה אקדמית כיוצרת תנאים שבהם הכיתה האקדמית היא מרחב יעיל לחקירת התרבויות הללו. דבורה ויסמן דנה בהזדמנות הנוצרת במפגש עם דתות אחרות כמרכיב חיוני לחינוך יהודי. ויסמן מתארת כיצד עבודה, כמחנכת, המשמעות של פלורליזם בחינוך יהודי מתממשת במיטבה על ידי יצירת דיאלוג משמעותי עם בני דתות אחרות – דיאלוג החושף את המתחנכים להשקפות ופרקטיקות דתיות שונות וגם משותפות ומציב מראה לזהות הפרטיקולרית שלהם. הבלטת מרכיבים אוניברסליים בלימודי החגים היהודיים עשויה, לדעתה, לייצר תשתית רעיונית למפגש עם הזולת.

התאוריות הפדגוגיות והעדותיות האישיות בשער זה מציעות שפע של דוגמאות המעוגנות בתאוריות חינוכיות, במקורות יהודיים, או במפגשים בין-אישיים. בכולן בולטת ההנחה בדבר מרכזיות השיפת הלומדים לריבוי: דרכי פרשנות, הגיונות ודרכים לתפוס ערכים ואורחות חיים יהודיים. מעיון בכל המאמרים עולה ניסיון להביא הצעות ערכיות ומעשיות גם יחד להשפעה של מפגש כזה על זהותם היהודית ועל עולמם הפנימי של הלומדים.

שער שלישי: חקר המעשה החינוכי

שער זה מלכד מחקרים אמפיריים והצעות לכלי מחקר לתיאור וניתוח פרקטיקות של חינוך יהודי פלורליסטי. שיטות המחקר מגוונות: איכותניות, כמותיות והיסטוריות-עיוניות. הצבת המחקרים הללו זה בצד זה מציגה ריבוי דרכים לתאר ולנתח תופעות אשר התרחשו ומתרחשות במציאות החינוכית בארץ ובתפוצות.

בתי ספר רבים מתארים את עצמם כמוסדות פלורליסטיים. שלושה מחקרים בוחנים טענה זו. מאמריהם של אלכס פומסון ורנדל שנור, רונית פולסקי ובראיין קונייר, מתבססים על איסוף נתונים בבתי ספר. כל אחד מן המחקרים הללו מוסיף הכללה משלו למאפייני החינוך היהודי הפלורליסטי. המאמרים בוחנים את ההשקפה החינוכית של מובילי בית הספר, החוויה של מורים בבית הספר ויחסי הגומלין בין קהילת בית הספר למדיניותו הפלורליסטית. רונית פולסקי מציגה תשובות שונות לשאלה מהו הפלורליזם היהודי של כל אחד מבתי הספר אותם חקרה. היא מתבוננת מקרוב בשלושה בתי

ספר 'ישראלים שונים' אשר מגדירים עצמם כפלורליסטיים ומראה כיצד מחנכים בבתי ספר אלה, המחויבים לתפיסה יהודית-פלורליסטית, מממשים את הפלורליזם באופנים שונים. הבדלים אלו מספקים אנלוגיה אמפירית לדגמים אותם הציע וינר דאו. קונייר מתעניין גם הוא בדרך שבה בתי ספר, במקרה הזה באוסטרליה, מבטאים את מחויבותם לפלורליזם. הוא מתמודד עם שאלה זו על ידי בחינת הדרכים שבהן חווים מורים אורתודוקסים את עבודתם החינוכית בבתי ספר פלורליסטיים, ותפיסת המטרות שלהם בבית הספר. קונייר מראה כיצד הדרכים שבהן בית הספר מתאים עצמו למיעוט האורתודוקסי יכולות לשמש אמת מידה לפלורליזם של בית הספר.

פומסון ושנור משרטטים את האתגרים הנובעים מהחלטה של בית ספר בקנדה להכיל אוכלוסייה יהודית מגוונת וכיצד הפלורליות של המשפחות המרכיבות את בית הספר מאתגרת בניית תפיסה חינוכית יציבה. לטענתם, חוסר יציבות בבתי ספר פלורליסטיים אינו נובע מחולשת המחויבות הפילוסופית של בית הספר לפלורליזם כי אם מאתגרים סוציולוגיים הנוגעים לשימור יציבות בקהילה של שונים.

חגית הכהן וולף עסוקה גם היא בשאלת שימור היציבות של יוזמות ומוסדות בשדה החינוך היהודי הפלורליסטי. הכהן וולף מתמקדת בשדה ההתחדשות היהודית בישראל. תוך התבססות על ניסיונה בהערכה של כמה יוזמות בתחום החינוך היהודי הפלורליסטי בישראל, היא מציעה מודל קונספטואלי למיפוי ההשפעה של תהליכים חינוכיים כאלה משלב התכנון ועד למימוש.

המחקר ההיסטורי של יובל דרור מציע התבוננות ארוכת טווח אל העבר. הוא בוחן דוגמאות היסטוריות מן החינוך היהודי-ציוני בארץ ישראל ומבקש להראות כיצד פדגוגיות חינוכיות אשר נוצרו בהקשר של תקופתן יכולות לשמש בסיס למחשבה ומדיניות אודות פלורליזם בחינוך יהודי בהווה.

חשיבותם של המחקרים בחלק זה של הספר אינה רק במה שהם חושפים בפני הקוראים אלא בהצבעה על שדה מחקר רחב מאוד אשר טרם נחקר באופן שיטתי: כיצד מתורגמות השקפות פלורליסטיות לכדי מדיניות בבתי ספר יהודיים מגוונים בישראל ובתפוצות, כיצד תופסים מורים, תלמידים והורים את הפלורליזם בחינוך היהודי, מה הן מגבלותיו ואיכויותיו ומה הם בפועל התנאים המייצרים חינוך יהודי פלורליסטי. מחקר אמפירי בסוגיות אלה יבסס את הדיון הערכי בדבר התוצאות ארוכות הטווח של חינוך יהודי-פלורליסטי, הן במישור הזהות היהודית של היחיד והן במישור גיבוש הזהות החברתית של החברה הישראלית והיהודית. המאמרים בחלק זה מעידים עד כמה מחקרים נוספים של מגמות בחינוך יהודי פלורליסטי יכולים לתרום גם להבנת ביטויי ההתנגדות למגמות של פלורליזם בחינוך יהודי במגזרים מסוימים.

שפה משותפת

אף כי הפרספקטיבות שמתוכנן נכתבו המאמרים בספר זה מגוונות וכמוהן המתודות המחקריות השונות העולות בהם, נראה כי נושאים אחדים צצים ועולים כחוט השני בכל הספר. אלו לדעתנו אבני היסוד של עיסוק בפלורליזם וחינוך יהודי היוצרים שפה להעמקה ולהתמודדות עם אתגריו. בולטת הנטייה של רבים מהחוקרים להגדרת מונחים מרכזיים ובעיקר, המונח פלורליזם עצמו. נראה כי הצורך בהגדרות, בצד ההצבעה על המתחים הפנימיים בין המושגים המרכזיים, מצביע על מורכבותו של אתגר המפגש בין חינוך יהודי ופלורליזם.

המעבר בין תאוריה והשקפת עולם אל שדה המעשה, טומן בחובו צורך לקבוע מדיניות ולהכריע בשאלות חינוכיות. במישור זה מתוארים מתחים בין השאיפה לחנך לנאמנות לאמת ולקבוצות השייכות הדתיות והאידיאולוגיות לבין ההכרה בתפיסות אחרות של אמת שיש לכבדן ואפילו להכיר בתקפותן. אולי כפועל יוצא, מעסיק הרלטיביזם רבים מן הכותבים. המתח בינו לבין פלורליזם מעיד על הקרבה הרבה בין המושגים ועל הדרך בה הפלורליזם עלול לאיים על תפיסת האמת האישית או הקבוצתית. מחנכים ומתחנכים מבינים כי לרשותם חלופות מקבילות של 'יעדים וחזון בחינוך יהודי וכי טשטוש חזון ודרך אינם מעידים בהכרח על פלורליזם. שאלת הגבולות של הפלורליזם נוכחת גם עבור אנשי חינוך המבקשים לאמץ אותו כהשקפה יהודית וחינוכית. הצורך בקביעת גבולות קיים גם כאשר קשה להצדיק אותם ברמה העיונית.

ברור לנו שספר זה רחוק ממיצוי הדיון בסוגיות אלו. היומרה שלנו מסתכמת בתרומה לקידום הדיון הפילוסופי, המחקרי והמעשי על נושא של הפלורליזם והחינוך. דהיינו, ההתמודדות עם קיום הריבוי בתוך המשותף, העומד על סדר יומו לא רק של העם היהודי, אלא, באופנים ובצורות שונים, במדינות ובתרבויות רבות בעולם בן זמננו.

רשימת המקורות

שביד, א' (תשמ"א). היהדות והתרבות החילונית: פרקי עיון בהגות היהודית של המאה העשרים. תל אביב: הקיבוץ המאוחד.

Raphael, D.D. (1988). The Intolerable, In Mendus, S. (ed.). *Justifying*

Table of Contents

Introduction	7
--------------	---

Section 1: Philosophical Clarifications

Gili Zivan	Academic and Personal Reflections on Pluralism, Tolerance and Religious Education (Abstract)	23
Yehoyada Amir	On Pluralism and on Jewish Cultural Education: Towards Theoretical Foundations for Pluralistic Jewish Education (Abstract)	25
Avinoam Rosenak	The Crisis in Pluralistic Education: Between Deliberation and “Unity Of Opposites”	27
Michael Gillis	Orthodoxy and the Possibility of Pluralistic Jewish Education	51
Michael A. Meyer	A Liberal Jew’s Approach to Pluralistic Jewish Religious Education	73
Jen Glaser	Rival Versions of Pluralistic Jewish Education	89

Section 2: Theories and Pedagogies

Michal Muszkat-Barkan and Michael Marmur	Plurality, Identity and Community in Pluralistic Jewish Education	123
Mordechai Nisan	On Difference in the Understanding of Jewish Identity (Abstract)	145
Leon Wiener Dow	Mahloket as a Model for Pluralistic Jewish Education	146

David Biale	Pluralism and Jewish Studies in the North American University: A Personal Essay	175
Deborah Weissman	“Let each people walk in the name of its god...”: On Inter-religious Dialogue and Pluralistic Jewish Education	185

Section 3: Studies of Educational Practice

Alex Pomson and Randal Schnoor	Unsteady Ground! Accounting for the Fragility of Pluralistic Jewish School Communities	201
Ronit Polsky	Models of Pluralistic Jewish Education: A Conversation with Leading Educators in Schools (Abstract)	219
Bryan Conyer	Being the Minority: Strategies of Orthodox Jews for Inclusion in Jewish Community Schools	220
Hagit Hacohen Wolf	“Know Where You Came From and Where You Are Going”: Jewish Renewal in Israel – Mapping Central Issues and Expected Results	250
Yuval Dror	The Potential Contribution of the History of Jewish Education and Educational Theories to the Formation of Policy and Methods of Pluralistic Jewish Education (Abstract)	283
Contributors		284

Introduction: Possible Encounters Between Pluralism and Jewish Education

Michael Gillis, Michal Muszkat-Barkan, Alex Pomson

The present volume seeks to mark out some of the educational dilemmas, possible educational aims as well as some of the costs and benefits that arise from the encounter between Jewish education and pluralism.

The contemporary Jewish world offers a wide variety of aims for Jewish education according to the range of possible descriptions of “the educated Jew.” Aims vary according to different definitions of the problems and challenges of Jewish education. Accompanying these varied aims is a multiplicity of educational methods that seek to ensure continuity, solidarity, the preservation of tradition, autonomy, innovation, creativity, particular loyalty or universal belonging. Together with the formation of these objectives there is a growing awareness among both educators and researchers of the presence, alongside each other, of a plurality of philosophies and ideologies. The impact of this awareness on educational practice, however, remains unclear.

The use of the term “pluralism” has become widespread in the context of Jewish education. We have, however, insufficient tools with which to analyze and conceptualize Jewish education that is characterized as pluralistic. The articles in this volume are a contribution to our understanding as researchers and educators and to the development of a language which can deepen the educational and research discourse.

Some see in pluralism a matter of principle arising from values such as tolerance, a critical attitude, human dignity and a commitment to a concept of truth which is not unitary. Others do not consider pluralism a fundamental value-ideal but rather a practical necessity in the encounter with a reality in which there is no longer a single binding conception of

Judaism or Jewishness. Whether pluralism is embraced as an ideal or adopted as a necessary practical response to reality, the plurality present in the Jewish world has great significance for deciding educational objectives and agendas. At the same time this discussion cannot ignore the view of those who consider pluralism to be an obstacle to the search for truth, a force that undermines authority, a threat to Jewish continuity and a source of educational confusion.

A number of articles in this volume contain reflections on the idea of pluralism, making conceptual distinctions between pluralism and related themes such as tolerance and relativism. Important as these distinctions are, these concepts form a family of values which emerged in modern times in Europe as the continent tired of the bloody conflicts arising from the divisions in Christianity after the Reformation. This was a lengthy process that expressed itself in different ways in different places. Neither was it a linear process of inevitable progress from intolerance to tolerance and from monolithic dogmatism to pluralism. From time to time orthodoxies and catholic expressions of religion reasserted themselves and continue to do so to this day as they resist the idea of any limitation on the universal validity of their truth.

While we associate these processes with modernity they have their roots deep in the history of Christianity which from its earliest development distinguished what was due unto Caesar and what unto God, thus leaving a space that was outside religious concern. The Jewish tradition did not include such a space except as a temporary accommodation with exile and the rule of the nations.

Jews arrived late in these intellectual processes as they belatedly took possession of the gains of the Enlightenment taking advantage of their newly won Emancipation in Western Europe and then in the newly established United States. Jews had everything to gain by redefining themselves in terms of the new order (Schweid, 1981: 13). The state and the public arena were places for human beings to be bound together by what all human beings share. Distinct religious identities became a matter for private commitments and those of voluntary communities. To aspire to the universal acceptance of one religion or to persecute those seen as

religiously deviant was contrary to the spirit of the age. This position expressed itself first as tolerance.

Many thinkers refer to the “paradox of tolerance”: tolerance requires seeing the other’s view as false or even harmful, that it ought to be curbed, having the power to curb it and yet nevertheless not exercising this power. The paradox is that tolerance is a value that requires me not to intervene to prevent what I know to be wrong. So I am morally impelled to tolerate that which I am morally bound to find unacceptable. Philosophers respond to this paradox in their different ways (Raphael, 1988; Raz, 1988). Tolerance, however, is not merely a philosophical position but a disposition and orientation which cannot be isolated from a social reality. Modern states have created a reality in which many people sense intuitively that intolerance of the views of others is inherently harmful and is likely to damage the social fabric which allows for general peace and prosperity. They do not see themselves as reining in a desire to assert their personal truth in order, paradoxically, to allow the assertion of the falsehood of the other. This disposition is far from universal but it is part of the dominant ideology of the democratic state.

In some countries, such as France, where modernity eventually brought a fierce cultural struggle against hegemonic religion, the resulting anticlericalism led to the rendering of religion and religious voices as irrelevant to the public sphere. Elsewhere religion continued to have a significant voice but this required some form of pluralism. If the liberal democratic state had respect for religion it had to have respect for religions in the plural. It is assumed that potentially all religious traditions have a positive contribution to make and their diverse presence in the state is seen as desirable. Again the philosopher may ponder the precise coherence of this pluralism but, for many, pluralism, like tolerance, becomes a predisposition and a preference which is functional in the modern state. On state occasions representatives of all faiths and denominations are invited, not merely as a statement of tolerance, but because each is seen as a vital and productive part of the overall fabric of society. In recent times the most strident dogmatic voice against this pluralism has been that of the so-called new atheists who would like to see all such representatives banished from the public sphere. There are, however, also religious groups for whom